

Gregor Kocijan

Pedagoška akademija v Ljubljani

PRIPOVEDNIK JANEZ MENCINGER

Mencinger je svojo literarno pot začel s pesnikovanjem, ki ga ni opustil niti v poznejših letih. Z verzifikacijo je izpolnil dijaška leta in od 1854 do 1861 objavil nekaj pesmi v Bleiweisovih Novicah, Zgodnji danici, Koledarčku slovenskem in Slovenskem glasniku.¹ V zrelih letih je pisal pretežno priložnostne pesmi in jih velikokrat šaljivo-zabavljivo zaokrožil (zlasti ko je pesnil za kranjski literarni in zabavni klub). Tak priložnostni pesnik »je ostal tudi v Krškem do poznih let starosti«. ² Toda – če izvzamemo travestijo Prešernove balade *Neiztrohnjeno srce*, je Mencingerjevo pesništvo šlo v pozabo.

Druženje z vavenci in Stritarjem na Dunaju ga je spodbujalo k pripovednoproznemu pisanju, in tako je v letih 1859 do 1865 nastalo nekaj kratkih pripovedi in srednje dolga *Skušnjave in skušnje*. Prvo svojo pripoved, to je *Zgubljeni, pa spet najdeni sin*, je objavil v prvem zvezku Slovenskih večernic (1860), vendar ne bi mogli reči, da si je s tem pridobil kakšne posebne zasluge za razvoj slovenskega pripovedništva. Zvesto je namreč posnel pripovedovanje, ki je bilo uokvirjeno v nabožnost in poučnost ciglerjansko-krištofšmidovskega kova, zato tudi ni obetalo kakovostnih premikov v pripovedni prozi, ki naj bi bila namenjena najširšemu krogu bralcev. V svoji prvi objavljeni pripovedi *Jerica* (Slovenski glasnik 1859), ki je nastala po *Zgubljenem, pa spet najdenem sinu*, je opustil obnavljanje pripovedi iz ljudskega spomina in se lotil sodobne tematike, ki mu je omogočila, da je upovedil svoja spoznanja o kmečkem človeku in njegovem razmerju do drugih slojev (izobražencev, malomeščanov). V tej kompozicijsko precej ohlapni kratki pripovedi je bogato kmečko dekle Jerico in njeno kmečko okolje postavil nasproti sentimentalnemu, bojazljivemu in brezvoljnemu učitelju ter bahaškemu in preračunljivemu zdravniku. Medtem ko je oba tekmeča za Jeričino roko nekoliko karikiral, pa je dekle in kmečke ljudi rahlo idealiziral, da bi pač poudaril нравno in življenjsko premoč kmeta nad gospodo. Tako se že v prvi objavljeni pripovedi razkriva Mencingerjevo gledanje na kmeta, o katerem je bil vse življenje prepričan, da je »narodu tisto zdravo deblo, ki poganja vedno nove mladike, tista korenina, ki skupni narod vedno navdaja z mladim krepčalnim sokom« (*Kmet in narodnost*) in »ki ga ne ukloni, ne zlomi nobena sila, in ki krepkejši vstane, novo moč dobivši od matere zemlje, kadar ga vržejo na tla zlobni sovražniki ali zmotni prijatelji njegovega stanu« (*Moja hoja na Triglav*). S tako miselnostjo so prežeta vsa tista prozna dela, ki se tako ali drugače dotikajo kmeta in pripovedujejo o njegovem življenju.

Kratka pripoved *Jerica* pa ni značilna samo po obravnavani plati, marveč tudi po pripovednih lastnostih, saj se v tem mladostnem delu že nakazujejo nekateri poglobitveni pisateljevi pripovedni prijem. Bolj kakor kompozicijska ubranost, dogajalna razgibanost, značajsko in psihološko izoblikovane književne osebe itd. ga privlačijo: modrovanje (razpravljanje) o tem in onem, tesen stik pripovedovalca z bralcem, idejno-spoznavna plast

* Sestavek je bil delno prebran na slavističnem zborovanju 6. oktobra 1984 v Krškem.

¹ Prim. Mencingerjevo ZD IV, 408–410.

² J. Logar, Mencingerjevo ZD IV, 394.

pripovedi, humorno-ironični zasuk besede, komične situacije, ki naj osmešijo neljubo osebo, itd. Že v tej pripovedi se očitno kaže, da ima namesto epske slikovitosti raje opisno – razmišljujoče pripovedovanje, v katero neposredno posega pripovedovalec, in da so pripovedovalčevi nazori, spoznanja, pogledi v ospredju. Po teh lastnostih, ki v poznejših delih še izraziteje izstopajo, je bližje Trdini kot vajevcem, ki so v tistem času z vso mladostno vnemo ustvarjali slovenski literaturi leposlovno prozo.

Humornost, ironičnost in tudi satiričnost so se v polni meri izrazile v tistih Mencingerjevih pripovedih, ki obravnavajo meščana in malomeščana: njegovo ravnanje in mišljenje kritično opazuje in praviloma smeši, če gre za nravno brezbržnost in narodnostno mlačnost. Vse to je videti v zgodnji kratki pripovedi *Vetrogončič* (SG 1860), v kateri je predstavil »novo gospodo« in moralno ter narodnostno problematičnega Vetrogončiča. Temu je pripisal tudi renegatske težnje, kar seveda ni odpustljivo. Pisatelj je vse življenje neutrudno vihtel prapor narodotvornega načela in mu podredil svoje literarno snovanje. Ob prikazovanju meščanstva-malomeščanstva je zlasti zanimivo, kako se je že pred Kersnikom okretno sukal v tem okolju in z veliko spretnostjo obvladoval govornico »nove gospode«. Opraviti imamo z besediščem in skladenjskimi konstrukcijami, ki so bile preprostem bralcu tuje. Tako je *Vetrogončič* ubran na tedanji »salonski« govor;³ gre za socialno determiniran jezik, kar pripoved približuje realizmu. Ob *Vetrogončiču* je pomembno tudi to, da je v njem Mencinger izrazil svojo programsko misel, ki je imela drugačne poudarke kot Levstikova: naši literarni ustvarjalci naj ne bi skrbeli samo za kmeta, zakaj pred »našo gospodo« je treba položiti tudi »kak sadič naše literature, da se bo navadila svojincev in ohranila možgane slovenske«.

Jerica in *Vetrogončič* sta opozorila na Mencingerjevo všečno gledanje na ljudi, ki so nosilci ali možni nosilci narodnogospodarskega napredka in ki s svojim praktičnim delovanjem pomagajo ustvarjati gmotne temelje narodnostne skupnosti. V ne povsem delovnem eseju *Potovanja in premišljevanja nekega bankovca* (SG 1860, nadaljevanje v SG 1861 – *Črtice iz bankovčevega življenja*) je razložil svoje poglede na pridobivanje materialne podlage, na povezanost gmotnega pridobivanja in omike, saj je sicer vse skupaj nemoralno, na to, da si morejo tudi revni z omiko pridobiti veljavo in premoženje, itd. Med drugim je zapisal:

»Pridni in delavni narodi so veliko bolj prebrisani kakor leni, ki so zadovoljni s tem, kar jim plodna narava deli po majhnem trudu. – Prebrisane glave pa višje omike ne žele edino zavoljo omike, ampak z omiko hočejo doseči tudi višjo veljavo med ljudmi. Mogočnemu vplivu je pa potrebno tudi dostojno premoženje, katero podpira tisto veljavo, ki si jo je človek z omiko pridobil. Ako tedaj bistré glave iz nižjih stanov dosežejo z omiko tudi večje posestvo, je to prav dobro, ker tako razširja se omika, beraštvo in revščina se manjša in zgublja, prevelika posestva se dele, manjša se množijo in v deželo prihaja enakomernost premožnosti in blagostanja; ljudje spoznajo, da so enaki med seboj, in zvonec nosi med njimi, kdor ga je zaslužil po dušnih prednostih . . . Srečni ljudje, katerim zapoveduje najpametnejši! Prvo besedo pri omiki si je denar še vedno ohranil. Ako bi bil bolj enakomerno razdeljen in bi blagostanje obsegalo vse stanove, bi poduka nikjer ne bilo pomanjkanja, vsakemu bi bile odprte nižje in višje šole na izbiro; in tudi omika bi se enakomerno širila pri bistréh glavah . . . V dobi živimo, v kateri imata prvenstvo omika in denar, pa denar ima prednost; strah premožnih, da bi v naglih preuredbah ne zgubili premoženja in veljave, veže in podpira naše naprave. Ako pa pride čas, v katerem bi omika prednost dosegla pred denarjem, dušna moč pred materialno: takrat bi se hitro živelo, naglo se zidalo in zopet podiralo, dobro bi se vedno z boljšim pobijalo, prekucije bi se vrstile in popolnoma zginilo bi počasno napredovanje. Kakor so vlade od začetka bile oblast telesno močnejšega čez slabše, tako bi vlada omike bila oblast najpametnejšega čez dušno slabše. Da bi pa to bilo mogoče, bi se premoženje ali materialna moč toliko morala razdeliti, da bi postalo povsod enakomerno – tega pa ne bomo dočakali ne mi, ne naših vnukov sinovi. –«

³ Prim. M. Kmecl: Od pridige do kriminalke ali o meščanskih začetkih slovenske pripovedne proze, Mladinska knjiga 1975, 88–90.

Takšne misli so obhajale 22-letnega pisatelja. Lahko bi rekli, da si je ustvaril skoraj socialistično vizijo prihodnje družbe ali bolje rečeno: socialistično vizijo z napako, saj ga je pri tem »oviral pomislek o drobnoburžoaznem kontekstu poante (premoženje naj bi vendarle v obilnejši meri posedovali sposobnejši, po Mencingerju predvsem šolani izbraženci)«. ⁴ Taki pogledi so očitni tudi v obeh obravnavanih pripovedih: v *Jerici* in *Vetrogončiču*; v prvi se kažejo v sožitju gruntarske Jerice in pridnega Jake, torej dveh kmečkih predstavnikov, v drugi pa v zvezi bogate (»novogospoke«) Dankovičeve Milke in narodnostno zavednega, sposobnega odvetnika Medje. Ob želji po napredku pri Mencingerju nikakor ne smemo prezreti, da so se v njem takoj porodili pomisleki, kakor hitro so bila v nevarnosti ali pa so bila celo izgubljena etična načela. ⁵

Ne daleč od takih nazorov je tudi pripoved *Človek toliko velja, kar plača* (SG 1861), v kateri ljubezen premaguje revščino in premoženjske (socialne) razlike, vendar je po avtorjevi logiki vsesplošno zadovoljstvo doseženo šele takrat, ko je dosežena tudi trdnjša materialna podlaga. Zato revnega Matevža v pripovedi pošlje pridobivat denar in ga šele nato popelje v zakon. Hkrati je v tem delu izražena »rahla kritika gruntarske 'ponositosti' in materialistične presoje sočloveka«. ⁶ Pisateljevi življenjski pogledi so bili dokaj praktični in jih je rad prenašal tudi v svoje pisanje. Človek naj se po njegovem izkaže s svojo omiko, sposobnostjo, ugledom, premoženjem in ne nazadnje tudi z iskreno ljubeznijo. ⁷ Upravičeno bi rekli, da je »Mencingerjeva literarna ideologija značilno prilagojena potrebam zgodnjega kopičenja slovenskega narodnega kapitala«. ⁸ Pripoved *Človek toliko velja, kar plača* je precej skonstruirana, toda ni ji mogoče odrekati živahnosti v dialogu in celo v dogajalnem nizanju, ki se sicer ne brani nepričakovanosti, res pa je, da je značajska podoba književnih oseb potisnjena v ozadje. Če upoštevamo poskus psihološke motivacije in izrazno-stilne lastnosti pripovedi, bi celo lahko govorili o pisateljevem približevanju realizmu.

Med zgodnjo pripovedno prozo našega pisatelja zbuja pozornost sestavek *Zlato pa sir* (SG 1860), v katerem je na svoj način združil potopisno opisnost, modrovanje, doživljanje naravnih lepot in pripovedovanje o nenavadnih življenjskih prigodah praznovernega Čuka in lepe planšarice iz Rezije. ⁹ V tej pripovedi, ki je po svojih tematsko-motivnih značilnostih, načinu pripovedovanja in ustroju pripoved-napovedovalka delno *Abadona*, zlasti pa *Moje hoje na Triglav*, je z razsvetljevno didaktičnostjo in posmehom opozarjal na praznovernost, kulturno zaostalost, na nesmiselne želje po lahki obogatitvi itd. S to pripovedjo in s sestavkom *Potovanja in premišljevanja nekega bankovca* je nakazoval možnosti drugačnega pisanja, ki mu je, kot je bilo videti pozneje, celo bolj ustrezalo kakor pravo leposlovno. Toda tudi po tem je v zgodnjem obdobju še vedno iskal v smeri kratkoproznega modela in srednje dolge pripovedne proze, čeprav na tem področju ni prispeval nič novega. Dokaz za to sta pripovedi: *Bore mladost* (SG 1862) in *Skušnjave in skušnje* (SG 1865).

Graččinski Mirko v *Bore mladost* je v sebi razdvojen, ima »bolno dušo« in je prepričan, da je vse človekovo »trpljenje le boj z usodo, katere skrivnim potem se neumno ustavljamo in usode vendar ne premaknemo«. Močno je podoben »junakom« iz evropske romantične literature, je individualist, skeptik, etično indiferenten. ¹⁰ Pripoved se ponuja v branje kot primer izrazito romantičnega dela, vendar se kljub nagnjenju vajevske generacije k bolj

⁴ M. Kmecl: Janez Mencinger kot meščanski ideolog, v: Krško skozi čas, Krško 1977, 210.

⁵ Prim. J. Pogačnik: Zgodovina slovenskega slovstva IV, Obzorja 1970, 178.

⁶ A. Slodnjak: Zgodovina slovenskega slovstva II, Slovenska matica 1959, 277.

⁷ G. Kocijan: Kratka pripovedna proza od Trdine do Kersnika, Državna založba Slovenije 1983, 105.

⁸ M. Kmecl: Od pridige do kriminalke, 87.

⁹ G. Kocijan, n. d., 104.

¹⁰ Prim. J. Logar, Mencingerjevo ZD I, 361.

svetobolnemu in razčustvenemu pripovedovanju zbuja dvom v takšno razumevanje.¹¹ *Bore mladost* je poskus prikazati nemožnost obstajanja takega človeka, kot je Mirko, in je v romantični način pripovedovanja ujeta pripoved, ki hoče obsojati schopenhauerjanski pesimizem. Pripoved je svojevrstna »študija modernega intelektualca-dekadenta«, »reakcija na duhovni razvoj, ki mu je podlegel zlasti Stritar«.¹² Mencingerju je bilo kaj takšnega povsem tuje in se je vedno skušal otresti podobnih vplivov, tudi Stritarjevega. Podobno kot v *Bore mladost* se tudi v povesti *Skušnjave in skušnje* postavlja po robu bolni sentimentalnosti pesnika Vekoslava Davorinoviča Kerstenikovskega; ta se po bolj ali manj verjetnih dogodivščinah odloči za duhovski stan, da bi tako pomagal dvigovati svoje ljudstvo iz zaostalosti in s tem služil svojemu narodu. Povest je prinesla nekaj humorno-ironične svežine, vendar je pisatelj njene zgodbeno-kompozicijske niti skoraj povsem izpustil iz rok. Čeprav se v povesti izpričuje Mencingerjevo prepričanje, »da so za slovensko narodnost rešilne trdne in ponosne kmetije«,¹³ je vseeno po svoje »trdo obsodil grun-tarski stanovski ponos, ki se tako rad sprevrže v krutost«.¹⁴

Mencinger je v svoji zgodnji pripovedni prozi v marsičem sledil vajevcem, vendar se je od njih tudi dosti razlikoval. Ena od pomembnejših razlik je npr. ta, da je vajevska pripoved pretežno ubrana v nesrečnost, ki je bila posledica neuresničenega hrepenenja, spoznanja o človekovi nemoči, existenčnih stisk itd., medtem ko je Mencingerjeva prežeta z bolj optimističnimi toni in z iskanjem možnih poti človekove nacionalne in socialne potrditve v območju meščanske družbe, ki je tedaj pri nas doživljala prvobitno akumulacijo kapitala.¹⁵ Tako se namesto vajevske disonantnosti pri našem pisatelju oglašča harmoničnost.¹⁶ Žal je zgodnja Mencingerjeva pripovedna proza premalo prepričljiva in literarnoestetsko izbrušena, da bi lahko govorili o njeni trajnejši vrednosti, ni pa mogoče mimo snovno-motivnih in jezikovno-izraznih novot, ki jih je vpeljal v slovensko slovstvo.

Mencinger se je kdaj pa kdaj ukvarjal tudi s publicistiko in med pomembnejše take se-stavke sodi njegovo programsko razmišljanje *Kmet in narodnost* (SG 1866), v katerem je povzel svoje nazore o kmetu. Kmet je po njegovem »rešil slovenstvo«. Med drugim trdi: »Največji del našega naroda odštejejo kmetje. Nad osem sto tisoč imamo poljedelcev. Pa ne samo po številu, tudi po narodni kreposti so kmetje največji del naroda. . . Poglavitna priložena lastnost našega kmeta je (pa) slovenstvo in njegovo poglavitno opravilo poljedelstvo. Ravno slovenstvo in poljedelstvo je ohranilo našim kmetom dobro zdravo korenino.« V oza-veščanju kmeta, v njegovem napredovanju in omiki je videl poročstvo za zdrav narodni razvoj. Pisatelj je imel pred očmi srednjega ali bogatejšega kmeta, ne pa revnega in so-cialno ogroženega; socialno vprašanje na vasi je puščal ob strani.

Po ustvarjalno živahnem zgodnjem obdobju je Mencingerjeva literarna ustvarjalnost skoraj zamrla, pri čemer je bila kriva tudi njegova poklicna zaposlenost, tako da je nastal precejšen premor, približno šestnajst let, ko ni objavil prav nobenega pripovednoproz-nega dela. Šele s prvim letnikom Ljubljanskega zvana – 1881 – so slovenski bralci spet lahko prebirali Mencingerjevo pripovedno prozo, in sicer »obraz iz vsakdanjega življenja« *Mešana gospoda*. (Pojmenovanje *obraz* je uporabil v nasprotju s tedaj običajno rabo te vrstne oznake za kratko pripovedno prozo.) Zasnoval je tudi daljšo zgodovinsko pripoved *Pri-bislav*, a je ni nikoli končal. Šaljiva povest *Mešana gospoda* obravnava malomestno živ-ljenje, ki ga je pozorno opazoval, ko je bival v takem okolju (Brežice, Kranj), in dobro spoz-nal navade in miselnost malomestne gospode. V meščanu, malomeščanu je videl premalo

¹¹ G. Kocijan, n. d., 107.

¹² M. Boršnik: Ivan Tavčar, leposlovni ustvarjalec I, Obzorja 1973, 308–310.

¹³ J. Logar, Mencingerjevo ZD I, 369.

¹⁴ A. Slodnjak, n. d., 280.

¹⁵ Prim. G. Kocijan, n. d., 116–117.

¹⁶ Prim. B. Paternu: Nastanek in razvoj dveh proznih struktur v slovenskem realizmu 19. stoletja, JiS 1968, 1–10.

življenjske moči in zagona, zdel se mu je človeško in etično izpraznjen. V *Mešani gospodi* je izrazil svojo nekoliko vzvišeno humorno-ironično držo, gledal na egoistični in malenkostni malomeščanski svet s pomilovanjem, ga po zakonitostih komedijske spletke smešil in tako predstavil bralnemu občinstvu. V pripovedi ni čutiti neposredne satirične priostrenosti, ker mu je bila v tem primeru za kritično osvetlitev družbeno-etičnega obnašanja malomestnega sloja očitno dovolj humorčnost s posmehljivostjo. S komedijsko zasnovno smo se srečali že v *Vetrogončiču*, še opaznejša je v *Mešani gospodi*, v kateri je v ospredju zlasti situacijska komika, precej manj je besedne (pomenska zamenjava, šaljivi primki itd.) in skoraj nič značajske. Prevladujejo smešni položaji, značaji oseb, zlasti glavne (Tilna Vogljanina), pa so blede in neizdelani, njihovo ravnanje je bolj podrejeno komedijskemu zapletu kot karakternim značilnostim in psihološki motivaciji. Pripoved ni koherentna in mestoma daje vtis, da je avtor prenekatero humorno rešitev poiskal za vsako ceno. Neskladnosti celote in slabe sovisnosti posameznih pripovednih sestavin se je zavedal tudi sam, saj je uredniku Franu Levcu v pismu potožil takole:

»Pošiljam Vam vender enkrat obljubljeno delce, ktereга sam nisem vesel. Čutim, da sem prišel iz vaje. Tudi časa ni bilo dovolj. Reč sem krpal kake tri mesece. Včasi sem spisal eno stran, včasi eno polo. Včasi sem začel pisati, ko sem uže pozabil, kaj je bilo poprej povedano. Povest se je snovala še le med pisanjem, kar boste kmalu zapazili; ker zadnja tretjina ne izhaja logično iz prvih dveh, in so nekatere osebe in dejanja nepotrebne, pogreša se pa zopet marsikaj, kar bi moralo biti v povesti s takim sklepom.«¹⁷

Kot vidimo, Mencingerju ni manjkalo samokritičnosti. Slabosti so opazili tudi sodobniki, toda nedvomno so dajali prednost humorno-komedijskim prijemom in v pripovedi videli sproščen smeh zbujajoče pripovedovanje, čeprav ne brez trohice grenkobe. Pri razlagi besede »mešana« gospoda bi kazalo upoštevati zlasti dve doslej izoblikovani razlagi: prvič, da gre za »dva rodova naše malomestne gospode: starejši rod, ki se je šele nedavno preselil iz vasi in v trgu obogatel z oduštvom, goljufijo in mazaštvom ter politično neznačajnostjo, ter mlajši rod, ki si je prizadeval te napake naše jare gospode odpraviti«,¹⁸ in drugič, da »mešan tu pomeni zmešan, verwirrt«,¹⁹ ali bolje zmeden, kar sledi iz zveze: meša se jim = zmedeni so.

Mencingerjev smisel za ironično in satirično je najbolj prišel do veljave v travestiji *Pevca ostank* (Slovenski narod 1880, tudi *Pesnika srce*), v parodiji *Cmokavzar in Ušperna* (LZ 1883) in parodistični razpravi *Vodnikov »Vršac«, potlej pa še nekaj* (LZ 1885). V teh satiričnih sestavkih je obračunal s pojavi, ki so v tistem času vznemirili slovensko kulturno-literarno javnost in obdoli v Mencingerju ostrega kritika; to so: poskus obujanja veljave Koseskega, banalno-grobo pripovednoprozno pisanje Antona Kodra ter Mahničovo krivično in nerazumevajoče razlaganje slovenskega pesništva in literature sploh. Najbolj spretno je napisana parodija *Cmokavzar in Ušperna*. K temu pisanju sta ga izzvali dve Kodrovi deli, in to *Oreharjev Blaž* in *Luteranci* (ki so takrat izhajali v Kresju). V pismu Levcu je ob pošiljki parodije zapisal:

»Prerodovitni in prerovtarski Anton Koder me je uže lani jezil, posebno ker je dal *Oreharjevega Blaža* od sebe. Treba ga je malo našeskatati . . . Spravil sem se tedaj na *Oreharjevega Blaža* in nad *Luterance*, in skoval *Cmokavzarja* in *Ušperno*.« Pozneje, ko je posamezna poglavja nekoliko popravljal, je ironično pripomnil: »Zadnja dva kapiteljna *Cmokavzarja* moram nekoliko popraviti, ker sem v naglici pozabil enega človeka ubiti . . .« in nato: »Nazaj poslani konec je za pol pisane pole dalji, pa je precej bolji, ker umoril sem še dva nedolžna človeka . . .«²⁰

¹⁷ Prim. Mencingerjevo ZD IV, 247.

¹⁸ Prim. A. Slodnjak: Zgodovina slovenskega slovstva III, Slovenska matica 1961, 132; J. Logar, Mencingerjevo ZD II, 414.

¹⁹ J. Pogačnik, n. d., 178.

²⁰ Prim. Mencingerjevo ZD IV, 252–253

Po Levstikovih in Stritarjevih satiričnih in parodističnih poskusih se je zdaj Mencinger kar najresneje lotil takega dela in moramo priznati, da mu je uspelo. Parodija *Cmokavzar in Ušperna* (s podnaslovom *Izviren roman. Iz kanibalščine poslovenil Sivor*) je duhovita zmes najrazličnejših ironično-satiričnih inverzij (z nekaj primesi grotesknosti), ki naj ustvarijo vtis čim večje grobosti in drastično stopnjevanega prostaštva, vse to naj bi zbudilo odpor do Kodrove pripovednoprozne »estetike«. Ni dvoma, da je moralo Kodrovo robato pisanje o kmečkem človeku Mencingerja močno prizadeti, saj je v kmetu videl nekaj povsem drugega, v prvi vrsti pa nosilca etično-narodnostnih vrednot. Kmečka govorica mu je zvenela pristno in blaglasno, zato je Kodrovo zlorabljanje tega jezika zbudilo v njem ogorčenje. Pri pisanju je uporabil cel arzenal ironično-satiričnega instrumentarija, da bi tako dosegel čim večji učinek. Uporabil je najrazličnejše zmerjalne izraze, »rovatarska« imena, ekspresivne besede tipa »žreti« za jesti, »črepinja« za glavo itd., kar naj bi »požlahnilo« ljudski govor, »junake«, ki so »umsko, čustveno in moralno topi rokomavhi, rokovnjači, goljufi in tatovi, sposobni zločinskih dejanj«,²¹ nadalje skrajnostne človeške položaje, ki skupaj z uboji sodijo na kriminalistično področje, in končno kanibalčni konec, ki je pripoved stopnjeval do grozljivosti in gnusa. Vsa ta sredstva so bila v najtesnejši zvezi s Kodrovim pisanjem.

S parodijo *Cmokavzar in Ušperna*, ki so jo sodobniki ugodno sprejeli, je Mencinger začel svoje krško obdobje (v Krško je prišel konec novembra 1882. leta) in takrat napisal tudi svoji dve najpomembnejši deli: *Abadona* (LZ 1893) in *Mojo hojo na Triglav* (Slov. matica 1897). Deli sta nastajali in bili objavljeni v mejnem času, ko se je realistično obdobje že nagnilo k zatonu, se za nekaj let pojavil naturalizem in se je na prodor pripravljala moderna. »Krški modrec« je zadnja tri desetletja svojega življenja preživel med Krčani, in to v relativnem miru, obdan z družino, dodobra obremenjen z odvetniškim delom, ugleden in spoštovan, vpliven kot nekajletni župan, ves prevzet od lepote trških goric in z nostalgичnim pogledom na svoj bohinjski raj. Očitno je potreboval daljši čas, da sta dozoreli zadnji dve pripovedi (če ne štejemo *Meniških spominov*, ker so nedokončani in jih pač ni poslal v javnost), plemeniti sad njegove zrele pisateljske dobe.

Če bi sodili po koncu Samoradove zgodbe v *Abadonu*, bi morali ugotoviti, da Mencinger ni nikoli mogel odpustiti tistim, ki so svoje pesimistične nazore širili v knjigah in tako postali sokrivi, da so se notranje labilni mladi ljudje zatekli k brezumnim dejanjem. Na Cvetanino željo je »knjigobrska Nemcigren« izločil iz Samoradove knjižnice vse tiste knjige, »ki slavo parajo človečanske rane, ne da bi jih celile, in katere podirajo naše ideale in nazore ter stare temelje človeške zadruga, ne vedoč, kaj naj zgrade na razvalinah – sploh vse mnogovrstne izrodke kipečih možganov in negodnega slavohlepja našega nervoznega veka«. Kar težko je verjeti, da bi se pisatelj izneveril svojim načelom o omiki in vlogi knjige pri tem, postavil na glavo svojo svobodomiselnost in postal kar naenkrat mračnjak.²² Vendar je res, da mu je bilo človekovo duševno zdravje tako pomembno, da je pozabil na izbiranje metod. »Vse te (=škodljive) knjige je zaklenil v velik zaboj,« da ne bi več omamljale Samorada in njemu podobnih. Očitno gre za protislovje, ki ga ni lahko razložiti, in tudi pisateljeva »sveta jeza« na pesimizem ne more biti dovolj prepričljivo opravičilo za opisani postopek. Morda pa ne bi smeli jemati tega dobesedno, marveč bi morali videti v tem simbolično dejanje: izničenje nezdravih idej?

V *Abadonu* je Mencinger pri nekaj več kot petdesetih letih starosti strnil svoje življenjske izkušnje v obliko, ki tedaj pri nas ni bila kaj prida v navadi. Napisal je namreč filozofsko-didaktični satiričnoutopični roman,²³ v katerem je združil dva značilna pisateljska po-

²¹ Prim. M. Orožen: Jezikovna sredstva humorja in satire v delih Janeza Mencingerja, v: XVIII. seminar slov. jez., liter. in kulture, 1982, 183–186.

²² Prim. T. Kermauner: Mencingerjev *Abadon*, v: J. M.: *Abadon*, Obzorja 1980, 316–317.

²³ Prim. D. Bajt: Mencingerjev *Abadon* in utopija, JIS 1979/80, 6; prim. tudi J. Kos: K vprašanju zvrsti v slovenski pripovedni prozi, Prim. knjiž. 1983, 9.

stopka: modrijansko razmišljujoče razpravljanje, ki želi poučiti, vplivati, popravljati, in iz fantastike izvirajoče pripovedovanje, ki naj ustvari vtis utopičnosti oziroma antiutopičnosti. Pri tem mu je prišlo prav neomejeno prostranstvo bolezenskih blodenj glavne književne osebe – Samorada Veselina. Bolezen je bila posledica nesreče z ljubezenskimi težavami obloženega Samorada, ki se je hotel nekoliko sprostiti in okopati v Savi, kakor mu je bila »tedaj vsakdanja navada«, ali morda narediti samomor. Toda, kot pripoveduje »boljša polovica« mladeniča, »katere ni mogel osvojiti zli duh Abadon«, naj bi bilo takole: »... naglo sem skočil v valove – več se ne vem spomniti ... Tukaj prestane mojega življenja resnična povest in tukaj se je začela tvoja bajka, moj Samorad Veselin!« Samoradova življenjska zgodba ni bila nič posebnega, težava pa je bila v tem, ker je bil ves pogreznjen v »vrlinomorno svetožalje«, ki mu je spačilo duševni obraz in pripomoglo, da je postal slabič. »Bajka« je središčna pripovedna konstrukcija, katere gonilo je »duh laži in prevare« Abadon-Gonôba z več obrazi; ta je rešil Samorada iz savskih valov in mu zaslužnil voljo. V »bajeslovnem« delu, če mu smemo tako reči, je pisatelj razgrnil družbeno in moralno podobo 2. pol. 19. stoletja in na način utopije oz. antiutopije ponudil zrcalo ljudem svojega časa. Lahko govorimo o moralni in družbeni kritiki, ki je v svoji enciklopedični širini zajela vsa poglobitna področja človekovega delovanja (politiko, znanost, tehniko, umetnost, ekonomijo, filozofijo, vzgojo idr.) in satirično presojala nasledke nerazumnega in nemoralnega ravnanja posameznika in družbe. Človek in družba, ki sta v oblasti Abadona-Gonobe, utelešenja »premišljene dejanske šole pesimizma«, si ne moreta obetati nič drugega kot pogubo (za posameznika je »završetek pesimizma – samomor«). Vdanost materializmu po pisateljevem pelje v prihodnost, kakršno kažejo njegove alegorično-parabolične vizije, ki naj delujejo kot svarilo. Pisatelj »ni ustvaril trdne in prepričljive podobe utopične družbe s pozitivnim predznakom«,²⁴ marveč je z orwellovsko mračnimi in grozljivimi slikami prihodnosti v bistvu na antiutopični²⁵ način povedal resnico o sodobnem človeku in družbi ter njunih zablodah. Pri pisanju svojega dela si je pomagal z elementi satire, fantastike, utopije in antiutopije in tako je nastalo delo, za katero resnično velja ugotovitev, da je »večplastno in mnogolično«.²⁶

Z *Abadonom* se upira pesimizmu vseh vrst, zlasti pa Schopenhauerjevemu. Iz zarisov slovenske prihodnosti se lepo luščijo mnoge značilnosti pisateljevega časa, lastnosti in napeke sodobnikov, družbeno-narodnostne razmere, strankarska nestrpnost in fanatizem, kaže se človekov pohlep po materialnem, ki ga je pogojeval razvijajoči se in prodirajoči kapitalistični razvoj zadnjih desetletij 19. stoletja, skratka, sedanost se kaže v luči prihodnosti, kakršna naj ne bi bila. Vse, kar Mencinger prisposodablja, izhaja iz meščanske družbe 2. pol. 19. stol. in njenega kapitalističnega ustroja; pošastne zakonitosti kapitala povzročajo nenehno igro, da »kolikor dobiš ti, izgubi tvoj bližnjik«. In Mencinger svari pred to nemoralno in kliče k človečnosti. Hkrati pa je seveda res, da »revolucij Mencinger ne mara; meščanskim je še priznal upravičenost, bil je pač meščan, zdaj pa gre za značilen refleks odpora zoper takšne prekucije, ki bi ogrozile obstoječi red in z njim navsezadnje tudi Mencingerjevo osebno pozicijo v družbi.«²⁷ Kljub temu da se je zavedal (svetovne) bede delavstva, Mencinger ni radikaliziral svojih pogledov na družbenorazvojne možnosti, ostajal je v poziciji previdnega in postopnega napredka, ki naj ne ogrozi ustaljenega reda, zatekel se je k moralnemu izboljšanju posameznika in družbe, k liberalnemu katolištvu, spoštovanju tradicionalnih etičnih vrednot in ob nekaterih utopičnosocialističnih pogledih videl perspektivo napredka »v evoluciji zavesti, vzgoje in znanja«.²⁸

²⁴ D. Bajt, n. d., 4.

²⁵ D. Bajt (n. d., 2–7) je za *Abadona* prepričljivo utemeljil upravičenost označevanja »antiutopični«.

²⁶ D. Bajt, n. d., 5.

²⁷ M. Kmecl: Janez Mencinger kot meščanski ideolog, 214.

²⁸ Prav tam.

Večji del romana je posvečen Abadonu in ne Dobremu duhu. Skozi Abadonovo akcijo je analizirana podoba 2. pol. 19. stoletja in v tem je ne glede na pripovedne postopke jasen in slikovit, medtem ko je Dobremu duhu odmerjeno le zadnje poglavje in kljub nizanju samih pozitivnih dejstev vse skupaj ni prav nič barvito in živo, prej bledo in pridigarško. Videti je, da mu je bilo lažje naslikati negativno podobo, prek katere je bilo mogoče izreči prenekatero resnico.

Roman se odmika od pripovednoproznega modela, kakršnega smo pri nas poznali v 2. pol. 19. stol. Mencinger je leposlovnost nemalokrat zamenjal s prvini didaktičnih književnih vrst. Tako mestoma prevladujejo monološke razprave, ki so še najbolj podobne modroslovno-moralističnim razlagam. Zgodbeno ogrodje je spleteno iz Samoradovega življenja in njegovih eksotičnih potovanj, avantur od Indije prek Pariza do Chicaga, katerih pobudnik je Abadon in ki dajejo vtis fantastike; to je vezno tkivo med obširnimi razpravami in utopično-antiutopičnimi vizijami neprijetne prihodnosti. Tudi Samoradov položaj, ki je seveda pogojen s pogodbo z Zlim duhom, je nasproti Abadonu večinoma uokvirjen v razmerje poslušalec: govorec, tako da praviloma ni antitetičnega dialoga. Pripoved zgublja na svoji prepričljivosti zaradi slabe povezanosti med posameznimi sestavinami pripovedi in zaradi vrste zastranitev, ki ne vplivajo ugodno na skladnost celote. Estetsko funkcijo dela nemalokrat zasenčita spoznavna in etična, prava leposlovnost je potisnjena na stran na račun filozofsko-vzgojnega razpravljanja. Glede na to so tudi osebe le uresničevalke pisateljevih zamisli, brez jasno zarisanih značajskih lastnosti, so samo šahovske figure, ki jih pisatelj prestavlja po šahovnici svojih miselno-spoznavnih kombinacij. *Abadon* je po svojem pripovednem ustroju izrazito hibriden, sicer pa je slikovita in zanimiva pripovednoprozna stvaritev, ki ponuja izčrpno podobo naše meščansko-malomeščanske družbe v zadnjih desetletjih 19. stoletja.

Po razburljivem *Abadonu* je Mencinger napisal bolj sproščeno in manj zapleteno delo: *Moja hoja na Triglav*. Poskus podobnega pripovedovanja smo srečali že v zgodnji dobi, mislimo na pripoved *Zlato pa sir*, toda zdaj je zasnoval obsežnejše in problemsko bolj razvejeno delo, v katerem je memoarnost prepletel s potopisnostjo. Zmesnosti pripovedovanja se v *Moji hoji na Triglav* ni odrekel: v potopisni okvir je vložil svoje mladostne spomine, zarisal nekaj življenjskih zgodb ali življenjskih epizod posameznikov, s katerimi se je na poti srečal, vmes pa nasul prgišče modrovanj, v glavnem v obliki krajšega razpravljanja, ki se je dotaknilo npr. pojma resnice, bralca, vzgoje, vraževernosti, naključja in nesreče, dednostne teorije (s tem se je obregnil ob naturaliste) in drugega. Med posamezniki, s katerimi je prišel v stik na popotovanju, je najbolj nenavadna oseba Melkijad. Njegova zgodba, ki je delno plod pisateljve domišljije, deloma pa rezultat napaberkovanih pripetljajev, o katerih je po vsej verjetnosti Mencinger slišal doma v Bohinju, sili močno v ospredje in po kompozicijski plati dominira s svojim analitičnim obnavljanjem dogajanja v preteklosti (4. in 8 pogl.). Pisateljve domišljija je kljub drugačni pripovedni zasnovi, kot je v *Abadonu*, saj gre za spomine in potopis, zelo zaznavna. Ob spominskih in fantazijskih pripovednih elementih ter bolj ali manj po modelih in resničnih dogodkih konstruiranih pripovedih o posameznikih je v *Moji hoji na Triglav* vidno izstopajoča plast potopisnosti. Ta je seveda zamejena s potjo na Triglav, vsebuje pa vrsto prepričljivih opisov in doživetij lepote narave, zlasti »čarobno divnih« gora Triglavskega pogorja. V dotiku z naravo in svojo mladostjo se pisatelju zariše celo idiličnost, in sicer ob pripovedi o Mini, njegovi mladostni ljubezni. Dovolj izrazita je v delu tudi vzgojna plast, ki je posebej vidna ob razpravljanju o Bohinjcih, njihovi miselnosti, navadah in obnašanju. Ob tem se je Mencinger postavil v vlogo nam že znanega ideologa omike, brez katere po njegovem ni napredka. Svojevrsten vtis barvitosti daje *Moji hoji* jezik, vendar ne le zaradi bohinjskih lokalizmov, ki jih niti ni veliko, marveč še posebej zaradi starinskih in manj znanih besed iz drugih slovenskih narečij.²⁹

²⁹ F. Vodnik: Janez Mencinger in njegova »Moja hoja na Triglav«, v: J. M.: Moja hoja na Triglav, Obzorja 1977, 205.

Z *Mojo hojo na Triglav* se je oddolžil svojemu Bohinju in mladosti, medtem ko je v nedokončanih *Meniških spominih* popisal svoja doživetja v zvezi s Trško goro; o nadaljevanju pa lahko samo ugibamo: mogoče bi orisalo Mencingerjevo življenje v Krškem.

Mencinger je s spisi svojega poznega obdobja prispeval opazen delež k razširitvi repertoarja književnih vrst v slovenski prozi 19. stoletja, in sicer s parodistično povestjo, satiričnoutopičnim romanom in memoarističnim potopisom. Dela v teh treh vrstnih oblikah so zanimiva še dandanes in spodbujajo k ponovnemu branju in vrednotenju. Z *Abadonom* je morda najbolj celostno upodobil meščanski svet v zadnjih desetletjih 19. stoletja in to delo je bilo v marsičem lahko spodbuda poznejšim pisateljem, ki so ustvarjali moderni slovenski roman.

Antonina Grybosiowa

Šlezjska univerza v Katovicah

O RELACIJAH V SEMANTIČNEM POLJU PERCEPCIJE Z VOHOM V SLOVENŠČINI (2)

II. Zgodovinski pogled na semantično polje percepcije z vohom

Preden se je v jeziku stabiliziral sistem, ki ga ponazarja preglednica 1, se je zvrstilo nekaj bistvenih procesov, ki so spreminjali relacije med elementi polja. Do današnjega preciziranja pomenske funkcije, do stanja, v katerem nekateri leksemi lahko poimenujejo samo zaznavanje vonjev, drugi samo njihovo izločanje, je namreč prišlo šele po likvidaciji polisemije, ki je imela v starejših besedilih mnogo širši obseg kot v današnjem jeziku (danes je polisemičen samo glagol *vonjati*).

1. Prisotnost polisemije v obravnavanem semantičnem polju

Iz slovarskih pojasnil in razlag pomena besedja, ki nas zanima, bi izhajalo, da je bil vsak izmed tu obravnavanih leksemov polisemičen. Na žalost pa ni mogoče za vsakega izmed njih poiskati zadosti obsežno sobesedilo, da bi lahko izključili možnost napak. Največkrat lahko sklepamo o polisemiji samo na osnovi sinonimičnih nizov ali serij. Ali je zadostna razlaga gesla *redoleo z nach etwas riechen* in *po kom dijhati, mozhnu dijhati, shmakati, shmah imeti, po kum vohati*,⁹ ki jo navaja Hipolitov slovar (I.55), da bi lahko zanesljivo trdili, da je leksem *vohati*, ki se praviloma pojavlja v preglednih sobesedilih, ki opozarjajo na pomen <zaznavati vonj>, lahko pomenil tudi <dajati vonj>? Imamo sicer na voljo tudi Pleteršnikovo razlago: *vohati* = *an etwas riechen, etwas beriechen*, toda brez slovenskih primerov. Treba pa je upoštevati tudi vpliv dvopomenskosti latinskih in nemških leksemov, ki se ga pisci trijezičnih slovarjev v slovenskem delu niso mogli do konca osvoboditi. V preglednici in razlagah sem na prvo mesto postavila nedvomno polisemijo, v drugih primerih pa sem previdno postavila vprašaj.